

Նորշեն / Ծղալթբիլա

Ծղալթբիլա. ընդհանուր տեսքը հյուսիսից (լուս.՝ 1988 թ.)

Տեղադրություն. գտնվում է Ախալցխայից ուղիղ գծով 12 կմ հարավ-արևմուտք՝ Փոցխով գետի աջ ափից 1,5-2 կմ հեռավորության և ծովի մակերևույթից 1240-1350 մ բարձրության վրա. «Ծղալթբիլայ Ախալցխայի հարավ-արևմտեան կողմը կիյնայ, եւ հետիոտս չորս ժամ հեռատրութիւն ունի քաղքէն: Գիւղս շինուած է ցած բլրակներու վրայ, առաջակողմն ունի դաշտագետիւններ՝ ցորենի եւ գարոյ արտեր, իսկ կոնակը կը բարձրանան անտառաշատ լեռնակներ...»¹:

Անվան ծագումը. Ծղալթբիլայի կենտրոնում բխող հանքային տաք ջրից էլ առաջացել է գյուղանունը, որը վրացերեն բառ է և թարգմանաբար նշանակում է տաք ջուր:

Կառուցապատում. գյուղն ունի բավականաչափ խիտ կառուցապատում և չնայած դրան՝ հարավ-արևելքից հյուսիս-արևմուտք ուղղությամբ ձգվում է

մինչև 2 կմ, իսկ լայնությամբ կազմում է շուրջ 1 կմ: Թաղամասերն են՝ Վերին, Միջին, Ներքին, Ռաբաթ, Նախքաշ (Կազարմա), Խաչքար (Ալշլոտ), Նորաշեն²:

ԺԹ դարում կառուցված և առ այսօր պահպանված բնակելի տներից առավել ուշագրավ է Կիզոների տունը, որն աչքի է ընկնում պատերին պահպանված քանդակներով:

Բնական հարստություններ. «Գիւղին ստորտը կը բխէ հանքային ջուր մը, որ ունի ծծմբոյ հոտ եւ թթու համ...: Գիւղիս մօտ կը գտնուին բլրակներ որոնց տակ ծածկուած է գած եւ գոր շահագործելու ձեռք զարկած են»³:

Այլի քարհանք. գտնվում է գյուղի արևմտյան կողմում: Այս քարատեսակի մշակումից ստացվում է պատերը ներսից սվաղելու համար օգտագործվող ավազ: Երկրորդ աշխարհամարտից հետո երկրորդ

¹ **Քոսեան Յ.**, Ախալցխա, «Հանդես Ամսօրեայ», 1902, մարտ, էջ 82:

² Ըստ տեղացիների վկայության:

³ **Քոսեան Յ.**, նշվ. հոդվ., էջ 82-83:

Ծղալթբիլա. ընդհանուր տեսքը հյուսիսից (լուս.՝ հայր Վահան Գովհաննիսյանի, 1960 թ.)

հանքում կառուցվել է ալեբաստրի (սալիտակ, քափանցիկ գաջաքար) գործարան, որի հումքը տեղափոխվել է Վրաստանի տարբեր շրջաններ, հիմնականում՝ Թբիլիսի⁴:

Բնակչություն. գյուղի ներկայիս բնակիչների նախնիները 1830 թ. փոխադրվել են Կարնո գավառի Նորշեն⁵ գյուղից. «Ի սկզբան անդ իրենց գաղթականութեան 34 տուն եղած կը պատմուի...»⁶: Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամ, ծղալթբիլացի հայր Պետրոս Պողոսյանի վկայությամբ՝ «1829 թուին, Կարնոյ դաշտի Նորշեն գիւղէն երեսուն հայ ընտանիքներ կը գաղթեն Կովկաս: Ախալցխայի շրջանին մէջ կը հիմնեն նոր գիւղ մը եւ զայն կը կոչեն իրենց ծննդավայրի անունով՝ Նորշեն...»⁷:

Ավանդաբար պատմում են, որ Նորշենից դեպի նոր բնակավայր առաջնորդել է Միմոն քահանա Դիլանյանցը: Նրանից սերել են Միմոնյանները:

Մեկ այլ տեղեկության համաձայն՝ գյուղի բնակիչների նախնիները փոխադրվել են ոչ միայն Նորշենից, այլև Ռաբատ⁸ և Հինձը⁹ գյուղերից:

4 Հակոբյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 108:

5 Գտնվում է Էրզրումից 22 կմ հյուսիս-արևմուտք՝ Արճիկ և Թարգոմաի գյուղերի միջև: Կարնո դաշտի կենտրոնական գյուղերից էր: Ներկայումս պաշտոնապես վերանվանված է Կումլույազը (Kumluayazi):

6 Զոսեան Յ., նշվ. աշխ., էջ 83:

7 Ղազար-Չարրզ, նշվ. աշխ., էջ 722:

8 Գտնվում է Էրզրումից 45 կմ հյուսիս-արևելք: Ներկայումս պաշտոնապես վերանվանված է Կեմերկայա (Kemerkeya):

9 Գտնվում է Էրզրումից 18 կմ հյուսիս-արևելք՝ Ղզվանք և Դինարիգոմ գյուղերի հարևանությամբ: Կարնո դաշտի արևելյան սահմանային գյուղերից էր: Ներկայումս պաշտոնապես վերանվանված է Դումլու (Dumlu):

Գյուղում Իսլամենց մահլա թաղամասում բնակվել են նաև մահմեդականներ կամ մահմեդականացած վրացիներ՝ Իսլամենք (ըստ տեղացիների՝ տեղափոխվել են Ճիխելից) և Բիլալենք՝ յուրաքանչյուրը 25-30 անձով⁹:

1915 թ. Ծղալթբիլայի վերաբերյալ նշվել է, որ «...դարձած է երկու հարիւր կարնեցի ընտանիք հաշուող բարեկեցիկ գիւղ մը, իր հանրային կեանքով եւ մշակոյթային հաստատութիւններով»¹⁰:

Ազգատոհմեր. ավանդաբար վկայվում է, որ 1830 թ. Ծղալթբիլայում են հաստատվել նորշենցի հետևյալ ընտանիքները՝ Աբգարենք, Ագենք, Ալբերտենք, Աղամենք, Աղաջանենք, Այվազները, Ավտիսները, Գոքորները, Դարբենք-Կարոյենք, Եղգարենք, Երոյենք, Խաչոները, Կիզոները, Կոտոյենք, Դուրմիկենք, Մեքսեթները, Մոսիկենք, Մոսոները, Մուկուլենք, Յորենք, Նահապետենք, Նասխաթները, Նիկոյենք, Շիրխանենք, Պապոյենք, Պիճոյենք, Պողոսենք, Վարդանենք, Տերտերանք, Ուղուզենք, Փոռթոյենք, Քոսենք, Ոսկանները, Օվանները¹¹:

Հետագայում գյուղում բնակություն են հաստատել նաև Դավիթենք (փոխադրվել են Նաոխրեթից), Աբրիամենք (1860 թ. փոխադրվել են Քութայիսից), Արեգակյանները և Միքայելյանները (փոխադրվել են Կարսից)¹²:

8 Յակոբեան Պ., նշվ. աշխ., էջ 131: Տես նաև Զոսեան Յ., Բարձր Հայք. Կարին քաղաքը, հ. Բ, Վիեննա, 1926, էջ 100:

9 Հակոբյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 107:

10 Ղազար-Չարրզ, նշվ. աշխ., էջ 722:

11 Հակոբյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 106: Տես նաև Դարբինյան Վ., նշվ. աշխ., հ. Ա, էջ 57-58:

12 Դարբինյան Վ., նշվ. աշխ., հ. Ա, էջ 58:

Ծղալթբիլա. ընդհանուր տեսքը հյուսիսից (լուս.՝ Ա. Մելիքսեբյանի, 2007 թ.)

Վիճակագրություն. առանց այն էլ սակավաթիվ տեղեկագրերից մի քանիսում Ծղալթբիլայի բնակչության թվաքանակը ցույց է տրված մոտակա գյուղի հետ միատեղ, ուստի որոշ դեպքերում հնարավոր չէ նշյալ գյուղերից յուրաքանչյուրի համար առանձին տվյալներ գտնել: Այդպիսին է, օրինակ, 1913 թ. տեղեկագիրը, որտեղ Ծղալթբիլայի բնակչության թվաքանակը ներառում է նաև մերձակա Ջուլդա գյուղի բնակչության թիվը: Սրանով հանդերձ՝ ըստ ժամանակագրության ստորև ներկայացնում ենք վիճակագրական տվյալների համադրված պատկերը.

տարեթիվ	տուն	արական	իգական	միասին
1830 ¹³	34			
1884 ¹⁴				675
1901 ¹⁵	105			
1913 ¹⁶	167	758	762	1520
1914 ¹⁷				1445
1915 ¹⁸				1563
1916 ¹⁹	168	804	800	1604
1989 ²⁰	632			1942
1991 ²¹	628			1927
1994 ²²	650			1905

13 **Քոսեան Յ.**, նշվ. հոդվ., էջ 83:

14 «Արձագանք», 1885, № 26, էջ 368:

15 **Քոսեան Յ.**, նշվ. հոդվ., էջ 83:

16 ՀԱԳ, ֆ. 316, ց. 1, գ. 26, ք. 9:

17 ՀԱԳ, ֆ. 196, ց. 1, գ. 64, ք. 7: Տե՛ս նաև «Кавказский календарь на 1915 г.», с. 203.

18 Օրացոյց եւ պատկեր տօմից, Թիֆլիզ, 1915, էջ 78:

19 ՀԱԳ, ֆ. 316, ց. 1, գ. 65, ք. 30-31:

20 Գյուղխորհրդի տվյալները մեզ է փոխանցել ծղալթբիլացի Մելիք Սկրաշի Մոսիկյանը:

21 Ըստ գյուղապետարանի տվյալների:

22 Ըստ գյուղապետարանի տվյալների:

2006 ²³	602			1400
2007 ²⁴	597	734	780	1514

Երկրորդ աշխարհամարտ. գյուղաբնակներից մասնակցել է 328 հոգի, որից 162-ը զոհվել է: Ի հիշատակ ռազմի դաշտերում զոհված համագյուղացիների՝ ծղալթբիլացիները 1985-1990 թվականների ընթացքում կառուցել են կարմիր տուֆից հուշարձան-կոթող (ճարտ.՝ Գևորգ Արամյան, քարտաշվարպետ՝ Ալբերտ Չարչյան): Օծվել է 1991 թ.՝ Ամատուլի վարդապետի գլխավորությամբ²⁵:

Ջրամատակարարում. 1928 թ. ծղալթբիլացի Կիզոյենց Կիզուր (Գրիգորը) կառուցում է գյուղի առաջին աղբյուրը, 1939 թ. Քերոբ Մոսիկյանի ջանքերով ճառալ տեղամասից առուներով ջուր է բերվում գյուղ, իսկ 1970-1980-ական թվականներին մեծ թափ է առնում աղբյուրաշինությունը բոլոր թաղամասերում²⁶:

2000-2001 թվականներին Լեոնիդ Գոգորյանը գյուղում կառուցում է հուշաղբյուրներ: Դրանցից մեկին 10 տողով փորագրված է.

Գյուղիս | հանգուցյալների | հիշատակին. | Լեոնիդ | Սարգիսի | Գոգորյանից: | Մեր պապերի 170 տարվա | բաղձանքը՝ | կատարված: | 2000:

Ջրատ. առաջին անգամ:

23 Ըստ գյուղապետարանի տվյալների:

24 Ըստ գյուղապետարանի լիազորված անձ Պետրոս Միսակի Վարդանյանի:

25 **Դարբինյան Վ.**, նշվ. աշխ., էջ 128-132: Տե՛ս նաև **Հակոբյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 122-124 (ըստ հեղինակի՝ զոհվել է 130 հոգի, որը, կարծում ենք, սխալ է):

26 **Հակոբյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 109:

Ծղաթբիլա. Երկրորդ աշխարհամարտում զոհված ծղաթբիլացիների հիշատակը հավերժացնող հուշարձանը

Ծղաթբիլա. Սբ. Փրկիչ եկեղեցու տեսքը հյուսիս-արևմուտքից (լուս.՝ 1988 թ.)

Հիվանդանոց. 1914 թ. Ծղաթբիլայի գյուղական հիվանդանոցը ծխական դպրոցի շենքից փոխադրվում և հաստատվում է հասարակության միջոցներով մասնավորապես որպես հիվանդանոց կառուցած նոր շենքի մեջ²⁷:

Գպրոց. 1888 թ. եկեղեցուն կից ջուղայեցիների հետ համատեղ կառուցել են ձմեռային դպրոց, որտեղ սովորել են երկու գյուղերի երեխաները²⁸:

1902 թ. ևս գյուղական վարժարանը գործել է միայն ձմեռային ամիսներին²⁹: 1916 թ. եղել է նախարարական դպրոց³⁰ և ունեցել 100 աշակերտ (40-ը՝ աղջիկ)³¹: Այս դպրոցը գործել է մինչև 1921 թ.³², երբ նույն տարվա հոկտեմբերին Շիրխան Շիրխանյանի նախաձեռնությամբ բացվել է քառամյա դպրոցի առաջին դասարանը (առաջին ուսուցիչն էր սուլիսցի Պետրոս Հարությունյանը)³³: 20 աշակերտով³³:

1932/1933 ուստարում դպրոցը դարձել է յոթնամյա, 1938 թ.՝ ութամյա³⁴, 1940 թ.՝ տասնամյա³⁵:

1978 թ. Ծղաթբիլայում կառուցվել է դպրոցի եռահարկ նոր շենք՝ ծղաթբիլացի և ջուղացի երեխաների համար:

1976-1980 թվականներին դպրոցում սովորել է 1012 աշակերտ:

1985 թ. դպրոցն ուներ 60 ուսուցիչ և 600 աշակերտ³⁶:

1989/1990 ուստարում միջնակարգ դպրոցում ուսանել է 377 աշակերտ, ընդ որում, առաջին դասարանում՝ 36 աշակերտ:

1994/1995 ուստարում դպրոցն ուներ 30 ուսուցիչ և 299 աշակերտ³⁷, 2000/2001-ին՝ 163, իսկ 2005/2006-ին՝ 96 աշակերտ³⁸:

Գյուղերիս դպրոց. բացվել է 1926 թ., առաջին տնօրենն էր գյուղատնտես Արշակ Գրիգորյանը: 1930-1931 թվականներին վերափոխվել է կուլերիս դպրոցի (առաջին տնօրեն՝ Գրիգոր Զյուրբջյան)³⁹:

Սբ. Փրկիչ եկեղեցի. գտնվում է գյուղի կենտրոնական մասում. «Եկեղեցին շինուած է բարձր դիրքի վրա, որով աջ ու ձախը գտնուած տներում եւ տնակներում վրայ՝ կարծես թէ կիշխե, քարաշէն եւ բաւական մեծ, կրկին դռներով ամրացուած...»⁴⁰:

Մինչև եկեղեցու կառուցումը գյուղաբնակներն իրենց հողեր կարիքները հոգում էին այդ նպատակին ծառայող մի տան մեջ, որը գտնվում էր Գոքորների հին տան տեղում⁴¹:

Սբ. Փրկիչ քարաշէն եկեղեցու նախնական շէնքը կառուցվել է հասարակության ծախսով 1849 թ.⁴², սակայն 1886 թ. հիմնովին վերակառուցվել է⁴³:

27 ՀԱԳ, ֆ. 316, ց. 1, գ. 30, թ. 107:

28 Դավթյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 156:

29 Զօսեան Յ., նշվ. հոդվ., էջ 83:

30 Օրացոյց եւ պատկեր տօնից, Թիֆլիզ, 1916, էջ 78:

31 ՀԱԳ, ֆ. 316, ց. 1, գ. 65, թ. 30-31:

32 Դավթյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 156:

33 Հակոբյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 113:

34 Նույն տեղում, էջ 114-115:

35 Ըստ տեղացիների վկայության: Իսկ ըստ Հ. Հակոբյանի՝ տասնամյա է դարձել 1977 թ.:

36 Դավթյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 156:

37 Մաթևոսյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 124:

38 Նշվ. աշխ., էջ 144:

39 Հակոբյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 114:

40 Զօսեան Յ., նշվ. հոդվ., էջ 83:

41 Հակոբյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 107:

42 «Արձագանք», 1885, № 26, էջ 368: Տե՛ս նաև Օրացոյց եւ պատկեր տօնից, Թիֆլիզ, 1916, էջ 78:

43 Զօսեան Յ., նշվ. հոդվ., էջ 83:

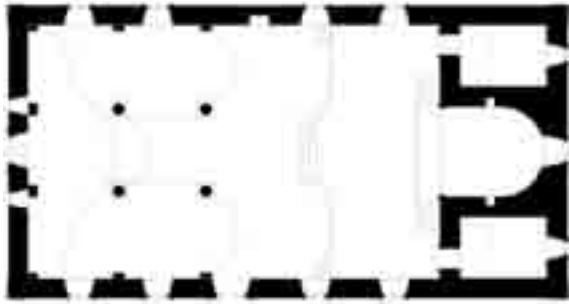
Ծղալթբիլա. Սբ. Փրկիչ եկեղեցուն հարող թաղամասը հարավ-արևմուտքից, արձանագրություններ և հարթաքանդակ հարավային ճակատին, ներքին տեսքը դեպի արևելք և հատված բեմի ճակատամասից (լուս.՝ 2007 թ.)

Նույն թվականին կատարվել է եկեղեցու օծման հանդեսը Սարգիս եպիսկոպոս Աբրահամյանցի և 6 քահանաների մասնակցությամբ⁴⁴:

1938 թ. եկեղեցին փակվել է և վերածվել ակումբի⁴⁵:

Վերջին նորոգությունն ու վերաբացումը տեղի են ունեցել 1991 թ.⁴⁶:

Ծղալթբիլայի Սբ. Փրկիչ եկեղեցին ԺԹ-ի դարերի ընթացքում երկրամասի գյուղերում կառուցված համանման բազմաթիվ եկեղեցիների շարքում աչքի

Ծղալթբիլա. Սբ. Փրկիչ եկեղեցու հատակագիծը (չափ.՝ Ա. Գալոբյանի)

է ընկնում նախ առավել ընդարձակ չափերով (22,46 x 12,35 մ), ապա գույգ մուտքերի առկայությամբ (արևմուտքից և հարավից), ինչպես նաև հարդարանքով և առատ լուսավորությամբ:

Արձանագրություն. հարավային մուտքի բարավորին՝ 1 տող. 1881-1886:
Հրատ. առաջին անգամ:

Արձանագրություն. 3 տող.

Յ(իսու)ս Փրկիչ | եկ(ե)ղ(ե)ց(իս) շ(ի)նվ(ե)ց | 1886:

Հրատ. **Քսենյան Յ.**, Ախալցխա, «Հանդես Ամսօրեայ», 1902, մարտ, էջ 83:

Ծանոթ. վերակառուցման տարեթիվ ունենք մահ 1888 թ. (Օրացոյց եւ պատկեր տօնից, Թիֆլիզ, 1916, էջ 78), սակայն կարծում ենք, ստույգ լինելու առումով առավել վստահելի է վիճակագիրը:

Մասունքներ. Ի դարի սկզբին Սբ. Փրկիչ եկեղեցուն պահվում էին հետևյալ մասունքները.

Ա Ձեռաց խաչ.

Յ(ի)շ(ա)տ(ա)կ է ս(ուր)բ խաչս տ(ե)ր Սիմոնի կողակից Յուրիշանին Նօրշէնի ս(ուր)բ եկեղեցոյն, թվ ՌՄԾՁ (1807):

Հրատ. **Քսենյան Յ.**, Ախալցխա, «Հանդես Ամսօրեայ», 1902, մարտ, էջ 83:

Բ Ձեռաց խաչ.

Յիշ(ա)տ(ա)կ է Օսլանեան Գեորք կողակից Չարմանի, 1849:

Հրատ. **Քսենյան Յ.**, Ախալցխա, «Հանդես Ամսօրեայ», 1902, մարտ, էջ 83:

44 Հակոբյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 112:

45 Նշվ. աշխ., էջ 112:

46 Օրացոյց հայ կաթողիկե եկեղեցու. Հայաստան-Վրաստան, 2000, Գիւնրի, 1999:

Ծղալթբիլա. հոգևոր արարողություն Սբ. Փրկիչ եկեղեցում (լուս.՝ Լ. Մոսյանի, 2007 թ.)

Գ Ձեռաց խաչ.

Յ(ի)շ(ա)տ(ա)կ է Ալեքսան Աղապապովի Ծղալթբիլու Յ(իսու)ս Փրկչի եկեղեցուն, 1875:

Հրատ. **Քսենյան Յ.**, Ախալցխա, «Հանդես Ամսօրեայ», 1902, մարտ, էջ 83:

Դ Կանթեղ.

Յիշ(ա)տ(ա)կ է կանթեղս Մարիամ Յօվակիմին Ծլխալփիու Յ(իսու)ս Փրկչի եկեղեցու 10.12.1851:

Հրատ. **Քսենյան Յ.**, Ախալցխա, «Հանդես Ամսօրեայ», 1902, մարտ, էջ 83:

Քահանա. Սիմոն Դիլանյանց. ծնվել է 1792 թ.:

Համարվում է նորշենցի հայ գաղթականությանը Ծղալթբիլայում հաստատողն ու նոր բնակավայրում առաջին հոգևոր հովիվը: Վախճանվել է 1862 թ. և անփութվել գյուղի Շիրխանենց տան մոտ գտնվող աղոթարանի բակում: 1982 թ. նրա գերեզմանի վրա կառուցվել է դամբարան:

Մարմարե սալիկին՝ 8 տող.

Աստ հանգչի գերապայ/ծատ տէր Սիմոն Դիլանյան նորշենցին արժանա/իշատակ հիմնադիրը Ծրղալթբիլա գյուղի եվ | նահապետը Սիմոնյանների տոհմի (1792-1862): Երախտասպարտ շառավիղներից, 1980:

Հրատ. առաջին անգամ:

Տապանաբար, օրորոցածև, եկեղեցու բակում, նեղ կողին՝ 11 տող.

Առ դրան Յ(իսու)ս Փրկչի | եկեղեցոյ հայ-կաթօլիկայ թաղեցաւ մ(ա)րմին | մաքրակենցաղ աւագ երեցի | տ(ե)ր Սիմոն տ(ե)ր Սիմոնեանի Դիլանյանց սրբակեաց քահա/նայ, որ զրաւեալ զկեանս | իր զկնի եօթանասուն | ամաց կենդանութեան, | ի 25 սեպ. 1862 ամի:

Հրատ. առաջին անգամ:

Ծղալթբիլա. Բարեկենդանի տոնակատարությունը (լուս.՝ 1989 թ.)

Հակոբ Քոսյան. 1830 թ. իր հետ կարողացել է բերել 2 կտավ, որոնք նախ նվիրել է աղոթարանին, ապա եկեղեցուն⁴⁷: Վախճանվել է 1838 թ.: Անփութված է գյուղի գերեզմանոցում:

Սալատապան, գյուղի գերեզմանոցում, երեսին՝ 11 տող.

Այս է դամբարան քրիստոսազոր քահանայի տ(է)ր Յակոբ | Բօսեանի, ծնե/ալ ի Կարին 1800, | ձեռնադրեալ | 1 մարտին արտ/րեցեալ ի Լիբանան 1826, | ի տէր հանգեալ | ամի 1838:

Հրատ. առաջին անգամ:

Պողոս Պողոսյան. ծնվել է 1808 թ.: Մեծ ավանդ ունի մանուկների ուսումնառության գործում: Վախճանվել է 1880 թ.: Սարգիս վարդապետ Արքահամյանցի թույլտվությամբ նրա աճյունը հին եկեղեցու մոտից տեղափոխվել է նոր եկեղեցու բակ⁴⁸:

Տապանաքար, երեսին՝ խիստ հողմահար 11 տող.

Յայնմիկ ... | Պող(ո)ս վարդապետ տ(է)ր Պօղոսեան, | ծնեալ ի Կարին, գաղթել յայս երգիրն | առք սուրբ կարգս ք(ա)հ(ա)նա... | ...:

Հրատ. առաջին անգամ:

Սկրտիչ Տեր-Սիմոնյանց (1825-1884). Սիմոն Դիլանյանցի որդին էր: Գերեզմանը գտնվում է եկեղեցու բակում:

Տապանաքար, երեսին՝ 8 տող.

Յայնմիկ տապանի հանգչի հայ-կաթօլիկ ք(ա)-հ(ա)ն(ա)յ | տ(է)ր Սկրտիչ տ(է)ր | Սիմոնեանց | ծնեալ 1825 ամ | փոխե(ա)լ առ ա(ստուա)ծ | 1884 ամ, 16.:

Հրատ. առաջին անգամ:

Նազարեթ Տեր-Պողոսյան (1835-1888). քահանա է ձեռնադրվել 1861 թ.: Գերեզմանը գտնվում է եկեղեցու բակում:

Տապանաքար, երեսին՝ 10 տող.

Յայնմիկ տապանի | հանգչի հայ-կաթօլիկ քահանայ տէր Նազարեթ տէր | Պօղոսեան | ծնեալ 1835 ամ | փոխեալ առ | ա(ստուա)ծ | 1888 ամի, | 27 մարտի:

Հրատ. առաջին անգամ:

Պողոս վարդապետ Տեր-Հակոբյան (Պողոս Քոսյան). (1834-1905):

Տապանաքար, եկեղեցու բակում, երեսին՝ 10 տող.

Յայնմիկ տապանի հանգչի հայ-կաթօլիկ ք(ա)հ(ա)նայ | Պօղոս վարդապետ տ(է)ր | Յակոբեան ծնեալ 1834 ամի | փոխեալ առ ա(ստուա)ծ | 1905 ամի մայիս 8 վերջ: | Գրեաց Գ(րիգո)ր Ղազ(ա)ն(եան)ց:

Հրատ. առաջին անգամ:

Պողոս Խաչատուրյան. (1854-1924). ծխատեր քահանա է հիշվում 1918 թ.⁴⁹: Գերեզմանը գտնվում է եկեղեցու բակում:

Տապանաքար, երեսին՝ 10 տող.

Յայնմիկ տապանի հանգչի | Պօղոս ք(ա)հ(ա)-նայ | Խաչատուրե(ա)ն, | ծնե(ա)լ է 1854 1/17 | փոխե(ա)լ առ ա(ստուա)ծ | 1924 թ. 17 յունվ(արի): | Ո՛վ է մարդ, որ | կեցցէ և ոչ | տեսցէ զմահ:

Հրատ. առաջին անգամ:

Բագրատ Տեր-Սիմոնյանց (1873-1937). մեծ դեր է խաղացել գյուղի հոգևոր և մշակութային կյանքը

47 *Հակոբյան Հ.*, նշվ. աշխ., էջ 107:

48 *Գարբինյան Վ.*, նշվ. աշխ., հ. Ա, էջ 108:

49 “Кавказский календарь на 1909 г.”, с. 207.

Ծղալթքիլա. տեր Պողոս Խաչատուրյանի տապանաքարը (լուս.՝ 2007 թ.)

գարգացնելու ուղղությամբ: Միմոն Գիլանյանցի թոռն էր՝ տեր Սկրտչի որդին: Ստալինյան բռնատիրության զոհերից է: Տապանաքարը գտնվում է եկեղեցու բակում:

Տապանաքար, երեսին՝ 8 տող.

Այս է տապան / Բազրատ քահանայ / տեր Միմոնեանի, ծն. 1873 թ. / որ նահատակեցաւ վասն / հաւատոյ 1937 ամի / ձեռամբ անօրինաց. արիւն մարտիրոսաց՝ սերն ըրիստոնէից:

Հրատ. առաջին անգամ:

Քերոբ վարդապետ Տեր-Պողոսյան. ծնվել է 1875 թ., վախճանվել 1938 թ.: Ստալինյան բռնատիրության զոհերից է: Հայտնի է, որ 1916 թ. գյուղում քահանայագործել է կրոնուսույց Քերոբ Տեր-Պողոսյանը⁵⁰, իսկ 1917-1918 թվականներին մեծ դեր է կատարել Ծղալթքիլա և հարակից հայ գյուղերի բնակչությանը կոտորածից զերծ պահելու գործում (տե՛ս Մարտիրոս Ալմասյանի տապանագիրը):

Քերոբ վարդապետը հիշվում է նաև 1918 թ.⁵¹:

Հովհաննես Հակոբյան. (1878-1956). Հակոբ Քոսյանի թոռն էր: Աքտրովել է Միջին Ասիա, վերադարձել քայքայված առողջությամբ և մինչև կյանքի վերջը քահանայագործել գյուղում:

50 Օրացոյց եւ պատկեր տօնից, Թիֆլիզ, 1916, էջ 78:
51 «Շարժում», 1918, № 32, էջ 2:

Ծղալթքիլա. տեր Հակոբ Քոսյանի տապանաքարը (լուս.՝ 2007 թ.)

Միմոն Խաչատուրյան. (1882-1953). 1920 թ.-ից հովվել է Ծղալթքիլային, ապա Ծինուբան գյուղին: 1938 թ.-ից արգելել են քահանայագործել:

Անատոլի վարդապետ Իվանյուկ. ծնվել է 1958 թ. Ուկրաինայի Ժիտոմիր քաղաքում: 1990 թ.-ից առ այսօր հովվում է Ծղալթքիլային⁵², Ջուլդային և Մուխլիսին (Մուխլիսում հովվել է մինչև 2006 թ.): 2007 թ. նշանակվել է Թբիլիսիի հայ կաթողիկեների ժողովրդապետ:

Գերեզմանոց. գյուղի հին գերեզմանոցում պահպանված տապանաքարերից մեկին փորագրված է.

Տապանաքար, երեսին՝ 13 տող.

Ալմասյան / Մարտիրոս⁵³ / Ծղալթքիլա եվ շրջագա գիւղերին / քառքարոս / Թիւրքիայի / կոտորումիժ / ազատարար / 1917-18 թ. / ծ. 1859-1926: / Տեր Պողոս(սեան) Տեր / Քերոբ վարտապետի մեծ օքն(ու)թ(եամբ):

Հրատ. առաջին անգամ:

Գյուղատեղիներ և մատուռներ. մերձակայքում պահպանվել են Վերի Յուսկա, Յուսկա, Ջարալ, Ջաղիսման գյուղատեղիները և Քարի գլուխ, Խաչքար, Յուսկա մատուռները և այլն:

52 Դարբինյան Վ, նշվ. աշխ., էջ 114:

53 Ի դեպ, Ալմասյան Մարտիրոսը (Ալմասի Մադո) եղել է Ծղալթքիլայի գյուղապետը (տե՛ս Դարբինյան Վ, նշվ. աշխ., հ. Ա, էջ 79):

Ծղալքբիլա. քահանաների տապանաքարեր եկեղեցու բակի գերեզմանոցում (լուս.՝ 2007 թ.)

Ծղալքբիլա. քահանայի տապանաքար (լուս.՝ 2007 թ.)

Ծղալքբիլա. Մարտիրոս Ալմասյանի տապանաքարը (լուս.՝ 2007 թ.)

Հայ կաթողիկե եկեղեցի. գտնվում է գյուղից հարավ՝ բարձունքի վրա՝ Յայլա կոչվող վայրում: Կառուցվել է 1996 թ.:

Արձանագրություն, եկեղեցու արևմտյան ճակատին՝ 7 տող.

Այս հայ կաթողիկե եկեղեցին կառուցաւ / ի փառս Ամենակարող Սուրբ Երրորդութեան / եւ մի աստուածութեան եւ ի սլաւով Մովսէս / Մարգա-

րէին ի յիշատակ եւ ի հանգիստ / հանգուցեալ հոր մեր Պողոսեան Մովսիսի. / Երախտագէտ զաւակունք: / Ռ.Զ.Զ ամի 1996:

Անվանի ծղալքբիլացիներ. ծնունդով Ծղալքբիլա գյուղից են սերում վաստակաշատ հայագետներ, Մխիթարյան միաբանության անդամներ հայր

Վահան Հովհաննիսյանը և հայր Պետրոս Տեր-Պողոսյանը⁵⁴:

Հակոբյան Պիոն. (24.10.1926, Ծղալթբիլա-27.09.2000 Երևան, թաղված է Աշտարակում). անվանի գրականագետ, բանասիրական գիտությունների պրոֆեսոր: Մեծ վաստակ ունի արվեստագիտության բնագավառում: Նրա գրչին են պատկանում «Խաչատուր Աբովյանի «Վերք Հայաստանի» վեպի ստեղծագործական պատմությունը» (1955), «Խաչատուր Աբովյան. կյանքը, գործը, ժամանակը (1809-1836)» (1967), «Վերելք» (1982) և այլ աշխատություններ⁵⁵:

Ազգապահպան մեծ գործ է կատարել Մարտիրոս Ալմասյանը (տապանաբարը գտնվում է գյուղի գերեզմանոցում):

ԾՐԻՈՒՅ

Գտնվում է Ախալցխայից 14 կմ հյուսիս-արևելք՝ Ածղորից 2 կմ հյուսիս-արևմուտք:

1946 թ. գյուղում է հաստատվել Ջավախքից փոխադրված 120 հայ ընտանիք (ինչպես, օրինակ՝ Մանուկյանները, Հարությունյանները, Մարությանները և այլք):

Ծրիոխցի հայերը գյուղում առանձին գերեզմանոց չունեն. թաղումները կատարում են հարևան՝ Ածղոր գյուղի գերեզմանոցում:

Խորհրդային տարիներին՝ Ի. Ստալինի հրամանով Ծրիոխիում կառուցվել է շամպայն-գինիների գործարան:

⁵⁴ *Յակոբյան Պ.*, նշվ. աշխ., էջ 88-89:

⁵⁵ Ով ով է. հայեր, հ. 1, էջ 599-600: